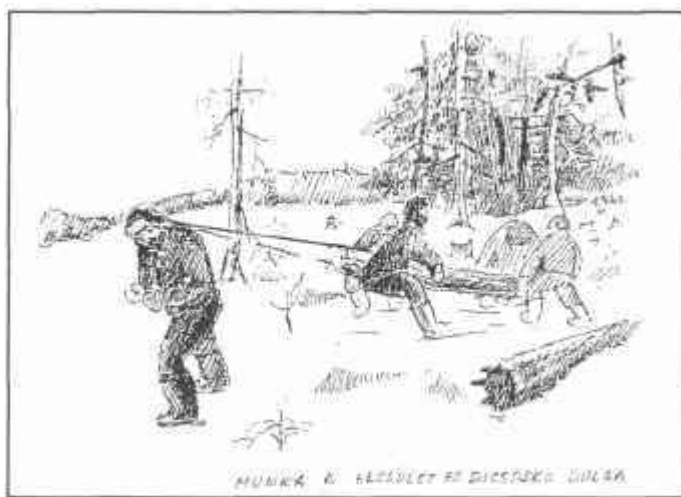

BERENTÉS TAMÁS

NYOLC ÉV A SZÖGESDRÓTOK ÖLELÉSÉBEN

(Molnár János rajza)

A negyedik rész közreadásával folytatjuk a szerző háborús naplójának közlését.

A lágerben nem találkoztam magyarral. Az oroszot kezdtem jól beszélni, érteni mindent megértettem - legalább is ami a primitív, igénytelen lágerélethez szükséges volt.

Ami az elítéltek összetételét illeti: számos politikai volt közöttük, de a zöm - legalább 80 - köztörvényes bűnözőként keserítette a hozzám hasonlók életét. Bár tőlem nem volt mit ellopni, zavart a trágár beszéd, az éjszakába nyúló kártyacsaták, ordítózás, verekedések. Másrészt az is igaz, hogy viszálykodásaikban érdektelen voltam és jó alvó. Idővel aztán már nem is zavartak annyira, megszoktam a szerencsétleneket. Lágeréletük nem sokban különbözött előző "szabad életük"-től; hogyan is különbözött volna, hisz javarészüket otthontalan csavargóként, jobbra állami-gonдозottként nőtt fel - milliósámmra. Ismerni kell ahhoz az akkori szovjet viszonyokat, hogy az ember megértse, hogyan termelődött ki ilyen tömegben a szovjet társadalomnak ez a salakja. Ok szolgáltatták azt a stabil utánpótlást a GULAG vérkeringésébe, amely hivatva volt annak működését életben tartani.

A politikai elítéltek között akadt jó néhány figyelemreméltó egyéniség. Meggyőződésem, hogy előéletüket ízekre lehetett volna szedni anélkül, hogy akár egy heti elzárásra való büntetést találnánk abban ... és mégis: száz és száz ezrekre mondtak ki túlélhetetlen ítéleteket. Tették ezt azon megfontolástól vezéreltetve, hogy az emberek millióit tartsák állandó félelemben. Íme egy jellemző eset:

A szomszéd priccsen feküdt a nálam jóval idősebb N.N., egykor a Vöröshadsereg ezredese. Ha emlékezetem nem csal 20 évet kapott, és ebből még 18 hátra volt szegénynek. Beteges, teljesen legyengült volt testileg, de szelleme és emlékezete még nem hagyta el. Egy alkalommal (az egyik "1 0-ik" napon) elmesélte történetét, mely valóságos regény volt. Egyszerű sorból való fiatalemberként vett részt a 17-es forradalomban, majd a fehérek elleni harcokban. Kitüntette magát, fizeti iskolába küldték. Szerencséje volt, és túlélte a II. világháború előtti tisztogatásokat, amelyekben - mint az köztudott - a szovjet felső katonai vezetését hadosztályparancsnokig szószerint lefejezték. Megkezdődött a Finn-Szovjet háború, ebben emberünk mint szd.pk. vett részt. Elmondotta, hogy hitték azt a ma már nyilvánvaló - és akkor is igencsak valószínűtlennek hangzó, de senki által cáfolni nem mert - hazugságot, miszerint a finn imperialisták hódító háborút indítottak a békés Szovjetunió ellen, annak megdöntésére, elfoglalására. Elmondotta mennyit szenvedtek a hiányos ellátás miatt. A katonái - jórészt kaukázusiak -, rengeteget szenvedtek a hidegtől. A finn katona civilként is sílécen nő fel - most pedig valahányuk zajtalanul siklik a méteres havon, le-lecsapva a deréig hóban bukdácsoló katonára. A szovjet hadvezetés - miután Dzsugasvili kiirtotta közülük a tehetséges, rátermett katonákat - hibát hibára halmozva adta ki esztelen parancsait... zűrzavar és káosz uralta ténykedésüket. A csapatok - utánpótlásuk-

tól elszakadva - olykor napokon át nem jutottak meleg ételhez. Az éjszakák az állandó rettegést jelentették: soha nem tudhatták, megérik-e a reggelt, vagy a félelmetes "agresszor" kése vágja el a torkukat. Veszteségeik tízszerezését tették ki a finn veszteségeknek, de a szovjet győzte emberrel.

Nemsokára kitört a háború a németekkel. Emberünk ezt is végigküzdötte, háromszor sebesült, számos kiténtetést kapott. A háború végfelé járt, amikor - már német területen, 1945 februárjában súlyosan sebesülve, a németek fogságába esett. Amikor magához tért egy vasúti szerelvény vitte nyugat felé. Egy hadifogolytábor lakója volt, amíg az amerikaiak ki nem szabadították. Alig volt már jártányi ereje. Véget ért a háború, az amerikaiak között voltak oroszul beszélő tisztetek és ezek azt tanácsolták neki - a szovjet ezredesnek -, hogy ne térjen haza. Amikor a táborban megjelentek a szovjet repatriáló bizottság emberei, Ő a hazatérés mellett döntött. Virágokkal ékesített szerelvény vitte át őket a demarkációs vonalon, szólt a katonazene. Az őket kísérő amerikaiak itt leszálltak, és átadva őket a szovjeteknek, visszafordultak. Az őket átvevő és ekkor a Szovjetházat képviselő NKVD tiszt felsorakoztatta őket és felolvasta előttük a Legfelsőbb Haditörvényszék sommás ítéletét: mindnyájan bűnösök hazaárulás bűntetteiben, mert magukat az ellenségnek megadták, fogságba estek. Rangjától, kiténtetéseitől megfosztva, 20 év kényszermunkával büntetve - politikai elítélteként így került a GULAG ölelő karjai közé. Maga is tudatában volt annak, hogy semmi esélye nincs a túlélésre. Túl öreg volt már szegény (kb. 50 éves), aki egész életében a Szovjet hatalom szolgája, hú szolgája volt.

Egy másik történet: hősrünk egy magyar, aki még az első világháborúban esett orosz fogságba. Annikor a szovjetforradalom kitört, beállt a vörösök közé, a távolkeleti fronton küzdött Kolcsak fehérgárdistái ellen. A polgárháború véget ért, emberünk úgy döntött, kint marad Oroszországban. A szovjetek megjutalmazták polgárháborús érdemeiért: a Párt befogadta sorába és a 30-as évek végére egy állami vállalat igazgatója lett. Túlélte a tisztogatásokat, sőt, azokból megerősödve került ki. Vladivosztokban élt, szépen berendezett lakásban, családjának átlagon felüli életnívót nyújtva. Egy napon rájött, hogy felesége megcsalja. Végtelenül bánta a dolgot, az asszony feltűnően szép, dekoratív megjelenésű volt, jól festett a fogadásokon. (Ne feledjük: a vörös bárók nem éltek proletár-szinten, tudták jól, hogyan kell rázni a rongyot.) Végül is a dolog kitudódott, emberünk elkergette az asszonyt, ez pedig bosszút forralt ellene. Volt egy közös fiuk, aki a férfival maradt. Ezt a fiút az anyja rábeszélte, hogy apja felöltőjének a zsebéből lopja el azt a kulcsot, amely a vállalat pánccsokrányt nyitja. A fiú ezt megtette. (Apjának később ezt beismerte, de akkor már késő volt.) Nem volt nehéz a kulcsról másolatot készíteni. Egy alkalommal - mikor tudta, hogy volt férje nincs hivatalában, valami ürüggyel bement annak irodájába, a kulcsmásolattal kinyitotta a pánccsokrányt, és onnan valami iratot vett magához. Ezt követően, kijöve a helyiségből, a titkárnő figyelmét felhívta az általa készített iratokról. Ez megrémülve azonnal riasztotta a politikai megbízottat... a többi már ment ma-

gától. A szerencsétlen természetesen azonnal leváltották, bíróság elé állították és 15 évre ítélték: kémkedés bűnében találva vétkesnek az eltűnt irat miatt... nyilvánvaló volt, hogy annak tartalmával az imperialistáknak kívánt volna kedveskedni.

A politikai foglyok között igen sokan voltak a Balti-államok lakóiból. Számarányukat tekintve az összlakosságnak 2%-át sem teszik ki, de a politikai elítéltek között ezt az arányt sokszorosán túllépték. Igen jó barátom volt egy lett származású, nálam 4-5 évvel idősebb férfi: Roland. Vagy fél esztendeig egy brigádban dolgoztunk - ez már nem Temir-Tauban volt - s minden ebéd után ez a Roland megkérdezte tőlem: "Tomas!!!! Sto zgyelali drenie Madjair poszli objeda???" (Mit csináltak az ősmagyarok ebéd után?) Mire én: "Zakúrivali!!!!" (Rágyújtottak!) és csavartunk egy-egy cigarettát a finom petropavlovski mahorkából. (Ha kevés volt belőle, akkor egyet csavartunk és azt közösen szívtuk el.) Ez a Roland a háborúban önkéntesként szolgált a németek oldalán. Sokat beszélt a leningrádi harcokról és a háború utáni szovjet megtorlásról, amely Lettországra nehezedett. Roland családját deportálták, őt magát elítélték - nem tudom már hány évet kaphatott.

Litván nemzetiségű barátomtól is illik megemlékezni: Ő majd rabságom utolsó két esztendejének lesz társa Csurbáj-Nuri "Spec-láger"-ében (attól speciális, hogy ott kizárólag politikai rabok voltak). A neve Lébusz Jurgisz volt, nálam vagy 15 évvel idősebb.

Lébusz Jurgisz parasztember volt és belekeveredett valamiféle szovjetellenes szervezkedésbe. Itt tudni kell, hogy a balti országokban, különösképpen Litvániában a háború nem fejeződött be 1945-ben.. (De így volt ez Ukrajna egyes vidékein, Fehér-Oroszországban, a Brjanszki-erdőben, is.) Elég volt 10 évet kapni ahhoz, hogy a litván ellenállónak a litván paraszt enni adjon, netán egy éjszakára befogadja. Így aztán szegényt a hatóság (a Szervek) letartóztatták - talán a szomszédja jelentette fel - és "szovjetellenes összeesküvésben való részvétel" miatt - ezernyi társával együtt elítélték. Ezzel a derék litvánnal 1953-ban - Dzsugasvili halála után - fogadást kötöttem. Fogadtam arra, hogy még az évben otthon leszek Magyarországon. Megnyertem a fogadást és nyereségem - egy, a lágerben készített és fedlapján a litvánok nemzeti jelképével díszített dohányos szelence ma is fiókomban van, féltett kincsem.

Ma is meghatódotan gondolok vissza egy észti kisfiúra; nem lehetett több 17 évesnél. Abban az időben, amikor Lébusz Jurgisz barátomtól elnyertem azt a bizonyos szelencét, a láger minden lakója tudta, hogy Tomas (v. Tomka - a barátainak) 90%-os bizonyossággal szabadul. Nos, ez a fiú - előzőleg nem is ismertem: a lágerben legalább 5000 fegyenc élt - odajött hozzám és egyetlen, féltve őrzött kincsével ajándékozott meg. Azt mondta: észtek és magyarok testvérek. Ha megérkezem Hazámba, gondoljak rájuk. Azokra, akik ottmaradtak. A féltve őrzött kincs egy használt, ütött-kopott ceruzahosszabbító volt... "hazai" darab, Észtorzából való... valóságos csoda, hogy meg tudta őrizni. Nem akartam elfogadni, de nagyon erőltette. Azt mondta, hogy ez egy jelképes ajándék. Az észti nép

ajándéka a magyaroknak, Így aztán el kellett fogadnom.

Ugyanekkor egy ukrán szabó (a lágerműhelyből) saját készítésű nadrággal, egy cipész (a lágerműhelyből) csizmával, egy asztalos (szintén a műhelyből) falemezből készített kofferrel ajándékozott meg: ne menjek olyan koldusmódra Magyarországra... Lám, a lágerék tengernyi salakja közt felcsillan itt-ott egyenéhány kis csillogó arany szemcse; az észti fiúcska, aki egyetlen ereklyéjét adta emlékül a magyarnak, aki neki testvére - mert magyar. Aztán a szabó - a cipész - az asztalos... a Három Királyok: ajándékuk önzetlen, viszonozásra már nem számíthattak...

E kitérő után folytatom személyes sorsom elbeszélését. Lassan-lassan elmúlt a hosszú és igen kegyetlen tél, amely - úgy tűnt - soha nem akar véget érni. Úgy vélem, azért lehetett ez a legkegyetlenebb, mert 1947/48 telén voltunk a legrongyosabbak. A szovjetek megnyerték ugyan a háborút, de a békét elveszítették - máig szólóan.

Ez a velejéig rohadt rendszer, melyet a félelem és az iszonyú terror tartott egyben, azóta sem volt képes polgárai számára az emberhez méltó életnek a feltételeit biztosítani. Az is igaz viszont, hogy ezek a polgárok - kevés kivétellel - erről maguk is tehetek. A felelőtlen és lelkiismeretlen munka, a korrupció, a gazdaságban mindenütt jelenlévő hozzá nem értés, a természet kincseinek pazarlása, tönkretétele, sehol a világon nem öltött olyan méreteket, mint itt.

1948 májusában (?) áthelyeztek egy másik lágerbe a városon belül. Ez volt a Temir Trau - 2. Reménységgel indultam útnak - részben azért mert tavaszodott, részben azért, mert minden új láger új reménységű egy fegyenc számára. Még a cári időkből való a számkivetettek és börtönlakók közmondása: "Vészgye karaso ggye nász nyet!" - "Mindennél jó, ahol nem mi vagyunk" vagyis: annál amit átvészelttem, csakis jobb jöhet.

A 2-es Lagpunkt a város másik végén feküdt, gyalog kísérték át minket a városon. Ötösével mentünk, ahogyan azt már megszoktuk. "Kezek hátul, pófázás nincs!" - hangzott fel indulás előtt. No meg az unalomig, már ezerszer hallott "Miatyánk" ... magyarul így hangzik: "Figyelmeztetem: az őrség parancsának nem teljesítéséért, vagy szökési kísérletért az őrség fegyverét használja!" Majd a kérdés következik: "Jászno??" (Világos?) Mire kórusban ordítjuk vissza: "Jászno!!" "Sagom mars!" - Lépésben indulj! Így zajlott le minden indulás a "Szigetvilág" felségterületén. És fogadni mennek, hogy I. Miklós cár idejében a Szibériába, vagy netán a Szahalinra száműzötteket is szóról szóra e szertartásos szavakkal indították útnak. És ezt a figyelmeztetést nagyon is komolyan kellett venni. Őrzőink a maguk személyes szabadságukkal feleltek értünk; természetesen nem a jólétünk volt a fontos, hanem a meglétünk. A darabszám: élve, holtan - mindegy.

Tehát vonultunk végig a városon, mely szürke volt és szomorú. A szabadok mogorván, egyformán szürke, kopott ruhában mentek a dolguk után, ránk sem hederítve. Nyilván munkanapjuk volt, míg nálunk éppen "10-ik" nap volt: tisztálkodtunk, megborotváltuk

minket és vattásruhánk még őrizte a fertőtlenítőkamra melegét. Még hasonlítottunk is a járdás közlekedőkre - szabadok előjoga járdán közlekedni - csak éppen ömögöttük nem lépdelt szemmel látható módon az őrség. De én akkor már tudtam, hogy ők sem szabadok, csak számukra némileg tágasabb a "Zóna". Megérkeztünk a kapuhoz. Névsorolvasás, besorolás az új brigádba, vacsorai káposztaleves, takarodóig körül nézés: van-e magyar a lágerben, de hiába. Nem akadt egy sem.

III.

A Temir Tau 2. Lagpunkt.. Bujdosó János az Alföld fia. Fehér kövek közt. Van Juan kuckójában. Etap észak felé.

Mint említém előbb, némi reménységgel érkeztem ide: de hamarosan rá kellett ébrednem arra, hogy ez a hely sem jobb annál mint amit magam mögött hagytam; szakasztott mása annak.

De mielőtt tovább mennék történetem meglehetősen rögzös útján, meg kell emlékezniem egy derék magyarról: Bujdosó Jánosról, aki Dolinkán fűzfa vesszejéből kosarakat font, és akinek ebben segítőtje voltam. Ezeket aztán az örök, vagy a lágerbéli arisztokrácia vásárolta meg kenyérért, mahorkáért. Tanyasi parasztember volt, aki odahaza is minden munkát elvégzett, amire a gazdasága körül csak szükség lehetett. A Temir-Tau 1-es lágerben pedig ez a derék magyar mondatni karriert csinált; gyárkérményt kellett építeni, amihez senki nem értett. A lágerparancsnok fűt-fát ígért, de jelentkező egy sem akadt. Estéknél néha találkoztunk Jánossal a vacsora és takarodó között. Egy ilyen alkalommal elmondotta, hogy kőműves brigádjával hozzáfogott a kémény megépítéséhez. És valóban, már jó magasan állott a kémény, amikor elváltunk egymástól. Éj-jel nappal ment a munka - ezt abbahagyni nem lehetett. Jól is ment a sora - meg az embereinek is; annyit ehetek, amennyit bírtak, jó ruhát kaptak - ez volt a fizetség. Nagyon reméltem, hogy később sem dől össze... ezt azért írom, mert volt épület, amely tavasszal összerogyott és amelyet a tél idején alapoztunk. De ez később történt. Most még itt állok a brigáddal, ahová besoroltak a Kapunál. Megindulunk és vagy félórás gyalogmenet után kiérünk egy óriási tehérpályaudvarra. Velünk együtt még más brigádok is oda vonultak ki. Itt aztán hamarosan megkaptuk feladatunkat, mely nagyon egyszerű volt: az előttünk álló szerelvényt kellett rakományától megszabadítani.

Aki már látott szovjet 60 tonnás vagonokat, az tudja igazán átérezni, hogy ez mit jelent akkor, amikor ez a rakomány akkora kövekből állott, hogy némelyiket egy ember meg sem tudott mozdítani - nemhogy föl-emelni. Ugyanis ezek a vagonok csak elvételre voltak lapos platójúak... a többségük oldalt zárt volt. Emlékszem, hogy a kövek színe barna volt, vastag és fehérerezettel. Súlyosak voltak és alattomosak. Éles, töredezett szélük véresre horzsolta tenyerünket. Adtak ugyan valamiféle tenyérvédőt, de nem sokat ért. A sérülések napirenden voltak. Némely kő olyan súlyos volt - mi is gyengék voltunk -, hogy hárman, négyen is erőlködöttünk, míg átemeltük a vagon oldalán. Tíz-tizenkét em-

bernek jutott egy vagon, és egy műszakban (1 2 óra) két vagonnal kellett végezni. A nap kegyetlenül tűzött és az állandó, erős szél szemünkbe fúta a köport. Gyakorta ezek az átkozott kövek a vagon alá gurultak. Ilyenkor onnan kellett őket felvonszolni a rakás oldalán és átgorgetni azon, hogy a kirakott szerelvény elindulhasson. Erről a munkáról nem írok többet, mert nem vagyok képes arra, hogy méltó módon érzékeltethessem annak kegyetlen voltát. Arról már szóltam, hogy milyen szélsőséges a Kazach fennsík időjárása. A nyári hónapokban a nappali hőmérséklet gyakorta eléri a +40 fokot. Ilyenkor a sötétbarna kövek felforrósodtak, szinte égették tépett kezeinket. Az állandó éhségről már nem szólok. Egy alkalommal a déli órákban eszméletem vesztettem. Egy saroglyára fektettek és úgy vittek be a lágerbe a munka rövid, déli szünetében. Ott a felcser (orvosféle) magamhoz térített, majd bevágtak a karcerbe, szabotázs miatt.

Ezen a munkahelyen az emberek úgy legyengültek, hogy a brigádokat időközönként, rendszeresen lecserélték. De fennakadás nem volt, a munka zavartalanul folytatódhatott, hiszen volt belőlünk bőven. A szovjet gazdaság nyugodtan hagyatkozhatott - az olcsó (és nem válogatósi!) munkaerőben méltán bízva - legfőbb támaszára: a GULAG-ra.. A kényszermunkások millióit szállították a Szervek.

Egy koraőszi napon, munkára történő kivonuláskor úgy esett, hogy az én brigádom volt sorrendben az utolsó. Éppen sorra kerültünk, amikor egy hajlott korú, alacsony termetű fegyenc a lágergazdához lépett (elítélte, a lágerhierarchia legmagasabb fokán álló személy) és halkán szólt neki valamit. Ekkor már csak tizen lehetünk a sorompó innenső oldalán, a gazda az őrséghez lépett. Az leállította a kivonulást és az őreget magához intette, aki - különös akcentussal - ezt kérdezte tőlünk: Tud itt valamelyikötök mosni? Aki mellett állt - egy derék lengyel, halkán odasúgta - jelentkezzi! - és gyengéden meg is lökött, úgy, hogy kissé ki is léptem a sorból. Ez még zónán belül is tilos volt (zónán kívül öngyilkossággal ért fel). De az őrparancsnok nem szólt semmit - kérdően nézett az öreg fegyencre. Az odalépett hozzám és fejét kissé félrefordítva kérdezte érdekes, éneklő hangon: Milyen náció vagy? - Magyar vagyok - mondtam neki. - Na, akkor gyere! - mondta nekem, s intett a lágergazdának, hogy megfelelek neki, s az rábólintott: viheted! Fogalmam sem volt, hogy milyen munkára jelentkeztem; a "sztyiraty" szót nem értettem. De nem bántam meg, hogy Van Juan szárnyai alá kerültem... majd egy esztendőre. Isten megsegített újból.

A láger mosodája a fürdővel és a borbélyműhellyel épült egybe és egyetlen helyiségből állott. Nappal három ormótlan fateknő előtt gyúrta-facsarta a megszámlálhatatlan inget-gatyát az öreg kínai, két segítőjével. A norma 40 ing és 40 gatyá kimosása volt naponta, személyenként. A forró vizet egy katlanból merítettük, melynek szénrel fűtöttünk alá. A zsírosfényű, fekete, karagandai szén égett, mint a pokol lángja, szinte egy szál gyufával meg lehetett gyújtani. Kinyitottuk a helyiség ajtaját, hogy a hőséget el tudjuk viselni. Délután aztán felteregettük a kimosott ruhákat, az erős

szélben azok estére megszáradtak. Éjszakára a teknőket félretoltuk, a padlóra terített pokrócon jól esett a pihenés, mert bizony - különösen kezdetben - igen megerőltető volt ez a munka. Ugyanakkor számos előnye volt, felbecsülhetetlen előnye: a szakácsok kétszeres adagot mértek a tányérunkba - természetesen ezt mi is viszonztuk soronkívüli és első osztályú munkával. Nem kellett a közös barakkban laknom a köztörvényes bűnözőkkel - mindhárman "politikaiak" voltunk. Bár sokat kellett dolgoznunk - napi 12 órát - de ütlegekkel senki sem ösztökélt bennünket. Tisztálkodási lehetőségünk volt, akár naponta fürödhettünk. A borbélyok - egyik orosz, a másik valami kaukázusi - barátok voltak... természetesen: viszonzás alapon. Hogy mindez mit jelent, azt csak az tudhatja, akit balsorsa hasonló körülmények közé sodort. Csodálatos érzés volt, hogy tiszta ruhában járhattam, hogy ettől kezdve nem kínozta a meg nem szűnő éhség és békésen alhattam a kemence padkáján - merthogy a helyem ott volt.

Van Juan kb. 50-60 éves lehetett. Ráncosképző, kistermetű, de erős, szívós kínai volt, akivel kezdetől igen jól megvoltam. Ma is szeretettel és hálával gondolok rá... Tomkának hívott és esténként kalandos életről mesélgetett. Magát mandzsuriainak, mandzsunak mondta. Elmondása szerint éveken át a Moszkva-Vladivosztk között közlekedő vasúton dolgozott, mint szakács. Aranycsempészés és kémkedés vádjával ítélték el. Az orosz törve és erős akcentussal beszélt, és a két borbély, a szomszédból jókat nevetett az öregem - amire aztán eredeti kínai átkokat kaptak viszonzásul. Van Juan talpra állított, és az alatt a majdnem egy év alatt amit Vele töltöttem, testileg és lelkileg is megerősödtem.

Másik társam a japán Suzuki Kiomi volt, egykori katona, akit egy hadifogolytáborból hurcoltak ide, talán szabotázs vagy szökési kísérlet vádjával. Ez a paraszti sorból való, tömzsi és izmos legény a világ egyik legderekből embere volt: szorgalmas, segítőkész, jólelkű. Kezdetben - amikor még meglehetősen gyenge is voltam, no meg a szakmát is ki kellett tanulnom - sokszor segített a normát teljesítenem. Tanítgatott japánul is: együtt énekeltek a "Napkeleti vizeken hömpölyög az ár..." c. indulót. Ma már csak az első mondatra emlékezem: "Mijo tookaino szora akete....."

Kiomi barátomon kívül még vagy tíz japán volt a táborban. Közülük rangban első volt egy őrnagy, a neve Szato. Ennek a gyomra nem bírta a szörnyűséges lágerkosztot - kifejezetten moslékot - megemészteni, és ezért a végsőkig legyengült, jártányi ereje sem volt. A japán bajtársai odaadták neki napi cukoradagjukat, mely elvileg 20 g lett volna, de legalább a felét ellopták tőlünk. Ezek a hűséges japán katonák, a napi 12 órás robot után nem dőltek le a piccsükre - mint ahogyan azt mindenki tette, de mentek haldokló parancsnokukhoz (mert annak tekintették őt itt is), vitték kis kanálkájukban morzsányi cukor adagjukat - az őrnagyot már csak ez tartotta életben. Nemsokára megtért őseihez, katonái meggyászolták.

(Folytatjuk)